

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата історичних наук, доцента

**Савчук Тетяни Григорівни на дисертацію Демедюка Юрія Григоровича
«Православні церкви України у Одесській, Миколаївській та Херсонській
областях 1991 – 2010 років: інституалізаційний та громадсько-політичні
аспекти», представлену на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України**

З падінням тоталітарного режиму та здобуттям Україною незалежності, православна церква опинилася в нових для себе політичних та соціокультурних умовах. Поступово церкви почали виходити із маргінесу суспільного життя. Релігійно-церковний ренесанс активізував процеси і наукового осмислення ролі церкви в державотворчих процесах. Питання міжконфесійних відносин поступово переходятять із категорії особистих до сфери національної безпеки. Тому запропоноване Ю. Г. Демедюком дослідження інституалізації та громадсько-політичної діяльності православних церков на території Одесської, Миколаївської та Херсонської областей в 1991 – 2010 рр. можна сміливо віднести до числа тих робіт, в яких розробляються актуальні для національної історичної науки та в цілому для суспільства проблеми.

Успішній реалізації дисертаційного проекту слугував той факт, що робота розроблялася в межах тем кафедри історії України Одеського національного університету імені І. І. Мечникова № 217 «Процеси модернізації в Наддніпрянській Україні: соціально-економічні трансформації, традиції європейської інтеграції, інтелектуальна рефлексія», № державної реєстрації 0116U005559 (2016 – 2021); № 163 «Українське Причорномор'я в історичному і історіографічному контекстах», № державної реєстрації 0111U008029 (2011 – 2015).

Ю. Г. Демедюк виконав усі основні кваліфікаційні вимоги до написання вступної частини роботи. Це дало можливість злагодити авторський задум і

шляхи його реалізації. Відзначу цілком логічну та зважену конструкцію дисертаційного твору.

За своєю теоретичною насиченістю і складністю до вступної частини наближається перший розділ дослідження. Автор демонструє себе як цілком сформований фахівець, що досить впевнено вирішує історіографічні та джерелознавчі завдання. Дисертант охарактеризував наукові здобутки вітчизняних та зарубіжних науковців у відповідності до проблемної періодизації та довів читачеві, що проблема інституалізації православних церков України та їх громадсько-політична діяльність упродовж 1991–2010 рр. в південно-західному регіоні не була предметом спеціального комплексного дослідження.

Погоджуючись з авторським баченням історіографії проблеми, хочемо зазначити, що опоненту все ж не вистачило висновків щодо динаміки історіографічного освоєння проблеми протягом двадцяти років.

До очевидних достоїнств дисертації слід віднести солідну джерельну базу. Грунтовна презентація фактологічного масиву здійснена Автором у традиційному ключі. Характеристика джерел фактично буде дорогоюказом для науковців, які досліджують проблеми інституалізації церков, і не тільки православних, у роки незалежності України. Зокрема, хочу відзначити опубліковані у додатках інформативні матеріали засідань Координаційно-консультативної ради релігійно-світської згоди при Одеському міському голові, які фактично є «анатомією» міжцерковних відносин та безцінним джерелом для вивчення розвитку мусульманських, католицьких, протестантських громад в регіоні.

Єдине, що раджу дисертантові звернути увагу на потужний потенціал усноісторичних джерел для відтворення мотивів діяльності архієреїв Одеської, Миколаївської та Херсонської областей, бачення ними характеру міжцерковних стосунків.

У цілому джерельна база є цілком достатньою для розкриття означеної проблеми, формулювання обґрунтованих і достовірних наукових положень та висновків.

Характеризуючи методологію дослідження, Ю. Г. Демедюк не обмежується перерахуванням загальновизнаних методологічних принципів та методів дослідження, а намагається вибудувати власне методологічне кредо. Дисертація виконана відповідно до принципів регіональної історії. Важоме значення в дослідженні набули міждисциплінарний, історико-культурологічний, історико-антропологічний підходи, що надає роботі додаткової актуальності та новизни.

У другому розділі «Інституалізація православних церков України на загально-державному та місцевому рівнях» подано всебічну характеристику процесу становлення православних церков, як на національному тлі, так і єпархій цих конфесій в умовах взаємодії з місцевою владою в південно-західних областях України. Порівнюючи релігійне життя на західній та центральній Україні Ю. Г. Демедюк показує складний шлях інституалізації УАПЦ у південному регіоні, зумовлений, на його погляд, відсутністю кадрового потенціалу для душпастирської роботи, негативною характеристикою з боку Православної церкви московської деномінації.

Автор детально, на широкому фактографічному матеріалі, простежує церковно-адміністративні реорганізації в Українській православній церкві московської юрисдикції. Дисертант переконливо показує, що процес інституалізації УПЦ МП проходив із значними труднощами. Яскравою ілюстрацією цього стало «Одеське протистояння» 1992 р., яке супроводжувалося голодуванням студентів-семінаристів, втручанням громадських сил у врегулювання конфлікту, нагальною потребою в охороні архієпископа Лазаря. Нарешті неугодного прихильникам патріаршої церкви архієпископа Лазаря було переведено до Сімферопольської єпархії, а Архієпископом Одеським і Ізмаїльським призначено митрополита Агафангела (Саввіна). Важливим було б подати, хоча б короткі, біографічні

відомості про цього митрополита, адже його активна діяльність на чолі Одеської кафедри у подальшому сприяла значному розширенню церковної мережі.

Автор визначив динаміку зростання кількості релігійних громад та храмів у 1990-х рр. Аналіз статистичних матеріалів дозволив Ю. Г. Демедюку стверджувати, що УПЦ МП відігравала домінуючу роль у південно-західному регіоні.

Ю. Г. Демедюк встановив особливості інституалізації УПЦ КП в регіоні, що полягали в незначній підтримці населення, а значить – в невеликій кількості парафій та плинності духовних кadrів. Однак, все ж таки не зважаючи на дію стримуючих факторів кількість релігійних громад зросла майже вдвічі.

Останній підрозділ другого розділу розкриває трансформацію органів державної влади та місцевого самоврядування в окреслений період. У цьому підрозділі Автор стверджує, що, зокрема, за президентство В. Януковича перевага надавалася УПЦ МП. Хотілося б побачити підтвердження цієї тези на регіональному матеріалі.

Як будь-який справжній науковий твір, дисертація Ю. Г. Демедюка провокує дискусію, від якої я не відмовлюся, висловлюючи своє бачення. У представленому другому розділі православні церкви виступають своєрідним «мікрокосмосом». Інституціалізацію церков Автор розглядає лише у площині відносин церква – регіональні державні інституції, і майже не враховує дію інших факторів. Чому розгортання мережі УАПЦ та УПЦ КП в регіоні відбувалося зі значними ускладненнями? Відповідь треба шукати в аналізі особливостей історичного процесу в регіоні. І Автор це подекуди розуміє і, зокрема, наводить екскурс в історію УАПЦ в Україні. Однак, на нашу думку, цей екскурс не віддзеркалив ступінь поширення в регіоні УАПЦ. Так, Ю. Г. Демедюк, зокрема, аналізує соборні засідання автокефальної церкви в 1921 та 1927 рр. та життя одного із прибічників створення української парафії в Одесі Антонія Гриневича. Ці рефлексії не дозволяють в повній мірі зрозуміти

ставлення духовенства до українізації церковного життя в регіоні. Краще було б звернутися не тільки до опублікованих соборних засідань, а й документів Миколаївського, Одеського обласних архівів щодо розгортання цієї церкви в регіоні. Архівні джерела нам показують, що духовенство вже в 1920-х рр. навіть не бажало впроваджувати українську мову у богослужіння та в цілому негативно ставилося до українізації церковного життя. Отже, з самого початку своєї діяльності розвиток УАПЦ гальмувався через зрусифіковане консервативне духовенство. Авторові слід було звернути увагу не тільки на зрусифіковане духовенство, а врахувати мультинаціональність регіону, яка не створювала сприятливих умов для розгортання української православної церкви. Необхідно було звернути увагу також на процеси тотальної русифікації часів Радянського Союзу, які привели, наприклад, до того, що в 1989 р. не залишилося жодної української школи в Одесі та Миколаєві.

Ці всі розмірковування нададуть нам змогу зрозуміти, чому, зокрема, реакцією на впровадження української церкви стали звернення парафій Одеської єпархії до Патріарха Московського Алексія II з проханням прийняти єпархію під безпосереднє патріарше управління; чому, наприклад, духовенство, яке найменше півроку насмілилося перейти до УАПЦ, змінювало свої автокефальні настрої та переходило знову під юрисдикцію Московського Патріархату.

Врахування ступеню русифікації, етнічних процесів є важливим під час аналізу причин того, чому українські православні церкви з великими труднощами проходили процес свого становлення в південно-західному регіоні.

Окрім того, релігійне відродження у 1990-х рр. відзначалося не тільки розвитком українського православ'я. Суттєво зросла питома вага протестантських об'єднань, зокрема п'ятидесятницьких та баптистських церков в регіоні, особливо в Одеській області. Саме ці конфесії відтягували до себе віруючих, розчарованих з тих чи інших причин в УПЦ московської юрисдикції. Отже, важливе значення для з'ясування особливостей

інституціалізації українських православних церков має врахування специфічних регіональних особливостей етноконфесійних процесів.

Автор простежив стійку висхідну динаміку розвитку релігійних громад передусім до 2005 р. Чи стабілізувалося церковне життя в наступні роки? Чи темпи розвитку церков знизилися?

Науковою новизною та динамічним викладом матеріалу відзначається розділ 3 «Православні церкви України в контексті громадсько-політичного життя південно-західних областей України: етапи та напрями», у якому Ю. Г. Демедюк переконливо показав, що церква активно повертається у публічну політику та різноманітні сфери суспільного життя. У дисертації наводяться відомості про участь представників духовенства в органах влади – Верховній раді, міських та обласних радах.

Важливим засобом розширення впливу УПЦ у соціальній сфері стало пастирське служіння в місцях позбавлення волі, вивчення в деяких школах факультативно за бажанням учителів, дітей та батьків Закону Божого. Така практика набуде більшого поширення на території південно-західного регіону України за президентства В. Ющенка, проте для Херсонської області вона стала актуальною ще з 1993 р.

У той же час, Здобувач з'ясував, що не зважаючи на розширення напрямів контактів духовенства із державними органами, Одеса за інтенсивністю повернення культових споруд відставала від інших міст України. Процес реалізації Указу Президента України щодо повернення культового майна церквам відбувався досить повільно, а фактичне його виконання розтяглося на увесь досліджуваний період.

Ю. Г. Демедюк встановив, що періодичні видання регіону ще не позбулися успадкованої з часів Радянського Союзу практики втручання у церковні справи. Саме цим можна пояснити діяльність місцевих газет, яка фактично розпалювала міжцерковні конфлікти.

У підрозділі 3.2 Автор простежив, що зміна еліт на національному та регіональному рівнях з 1994 р. сприяла пожвавленню державно-церковних

відносин. З другої половини 1990-х рр. православні церкви брали активну участь у громадському житті областей. Духовенство на стільки порозумілося з місцевою владою, що навіть Херсонський єпископ ставив питання про виділення квартир для священнослужителів. Архієпископ Іларіон висловлював незадоволенням тим, що квартири духовенству були виділені не в центрі, як би того хотілось, а на околиці міста. На думку владики, таким чином знижувалась ефективність душпастирської служби священика.

Ю. Г. Демедюк визначив, що новий етап державно-церковної співпраці розпочався у період другої каденції Президента Л. Кучми. У цей час активну діяльність у релігійному житті південно-західного регіону України здійснювали відділи у справах релігій при обласних державних адміністраціях. Зокрема, не менше ~~двох~~ разів на рік проводились зустрічі голів обласних адміністрацій зі священнослужителями релігійних громад, під час яких обговорювався широкий спектр державно-церковних взаємин, аналізувалась релігійна ситуація, планувались заходи щодо підтримання її стабільності. Практику проведення таких зустрічей упроваджено в роботу голів районних державних адміністрацій, виконавчих комітетів місцевих рад за клопотанням міського голови. Часто народні депутати України, депутати місцевих рад виступали в ролі благодійників у житті певної релігійної громади. Політики використовували церкву як інструмент впливу на електорат.

Підрозділ 3.3, присвячений громадсько-політичному аспекту державно-церковних стосунків у 2005–2010 рр., Автор розпочинає з реорганізації підрозділів у 2005 р., що відповідали за державно-церковні взаємини на рівні місцевих органів виконавчої влади. На наш погляд, важливим було б спочатку дізнатися, якою була громадянська позиція лідерів церков регіону під час «Помаранчевої» революції, і яким був відгук суспільства на дії священнослужителів.

У подальші роки бачимо, що саме національно орієнтована політика В. Ющенка сприяла посиленню впливу УПЦ КП та УАПЦ в регіоні. На

противагу цьому УПЦ МП теж почала шукати нові засоби розширення впливу на суспільство, зростання авторитету. Це викликало до життя масштабний науково-просвітницький і культурний проект «Різдвяні читання», відновлено щомісячне видання Одесської єпархії «Одесские епархиальные ведомости», пастирсько-богословський журнал Одесської духовної семінарії «Андреевский вестник», де публікуються статті не лише з проблем богослов'я та духовної моралі, але й з церковної історії. Однак, матеріали дисертації дозволяють зробити висновки, що УПЦ МП продовжувала виступати імперієутворюючим чинником. Хоча митрополит Агафангел з 2000 р. і почав виголошувати промови на офіційних заходах українською, однак, це було лише прикриттям його справжніх поглядів. Він займав особливо непримириму позицію стосовно приїзду Папи Римського та заснування Помісної церкви в Україні. Митрополит активно підтримував створені громадські православні організації «Русский блок», «Единое Отечество», «Путь православных» та вважав православні єпархії в Україні канонічною територією РПЦ. І своєю проросійською діяльністю знайшов позитивне схвалення вищих державних посадовців Російської Федерації. З огляду на це, цілком справедливим є висновок Автора про те, що особливого прагнення до пошуку взаєморозуміння та компромісу між православними юрисдикціями не спостерігалось. Досить помітними були наміри сторін якомога більше дистанціюватись. Завдяки виваженій позиції місцевих органів влади до релігійних організацій, міжконфесійні суперечки не переходили у відкриті конфлікти.

Підводячи підсумок аналізу дисертаційного твору, відзначу, що в роботі простежується солідний рівень обізнаності Автора з матеріалом, компетентність. Зазначені зауваження не впливають на загальну високу оцінку роботи. Про якість дослідження свідчить і належна апробація його результатів. Зміст автореферату відбиває основні положення дисертації.

Дисертація Ю. Г. Демедюка «Православні церкви України у Одесській, Миколаївській та Херсонській областях 1991 – 2010 років:

інституалізаційний та громадсько-політичні аспекти» є самостійним, завершеним і ґрунтовним дослідженням, яке розкриває актуальну в науковому та суспільному сенсі тему, і відповідає спеціальності 07.00.01 – історія України. За своїм науково-теоретичним рівнем, новизною вирішених завдань, обґрунтованістю основних положень і висновків повністю відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами).

Таким чином, Ю. Г. Демедюк заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент:

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії
України Запорізького
національного університету

Т. Г. Савчук

Підпис Савчук Т. Г. засвідчує:

Проректор з науково-педагогічної роботи
Запорізького національного університету

О. О. Каганов

